

Proměny českého školství – několik pozastavení v příběhu stále aktuálním

TOMÁŠ KASPER, VLADIMÍRA SPILKOVÁ,
KAREL RÝDL

*K*dyž se v redakci časopisu *Pedagogika* vedla diskuse nad tématem monotematického čísla pro rok 2026 pod názvem „České školství po roce 1989 – cesty, proměny a výzvy“, zaznívaly hlasy směřující zejména k reflexi vývoje české školy v evropském vzdělávacím kontextu po roce 1989. Předkládané číslo je ale, domníváme se, více než jen reflexí uskutečněného. Je – ostatně jak to u dějin předpokládáme – otevřenou kapitolou prolínající se v nemalé míře do současných výzev a otázek. Dějinné pohledy jsou obohacující a inspirující, pokud nesumarizují v pozitivistickém duchu, ale hledají odpovědi na otázky a nabízejí více alternativ. I aktuální číslo je více mapováním, reflexí a interpretací časového a kulturního prostoru, v němž se odehrával příběh české školy 90. let 20. století a v němž se stále nacházíme. Kontinuita myšlenek, cílů školské transformace je v článcích tohoto monotematického čísla zřejmá. Pokud by někdo očekával, že se dočte, „jak to bylo“, nenaplní při četbě zcela svá očekávání. Články nejen přináší vývojovou linii, ale usilují také o historicko-komparativní, kulturně analytický i teoreticko-pedagogický přesah. Státě nechávají na malém vzorku nahlédnout, že proměna české školy po roce 1989 byla významná, „živelná“, těžko koordinovatelná, nicméně dynamická a velmi pestrá – ostatně podobně jako další části společenské transformace po roce 1989. I když se nám dnes může zdát, že cesta to byla nejen trnitá, ale mnohdy i nenaplněná, z předkládaných studií je zřejmé, že české školství si v sobě nese hlubší „linku“ svého příběhu.

Tak jako každý příběh má několik linií děje, které se rozbíhají, někdy se nečekaně scházejí, ale občas se rovněž „ztrácejí“. Po roce 1989, v podmínkách společensko-politické svobody, opuštění ideologických východisek školství a zejména v procesech vnitřní proměny kultury školy a učení dochází k zásadnímu redefinování významu, pojetí a struktury kurikula s ohledem na „obrat“ k žákovi, aktivizaci výuky, humanizaci školy a otevření se školy společenským a kulturním vazbám. Impulzy přicházely méně „shora“ a z velké části „zdola“ – od inovativně naladěného učitelstva, od reformně naladěné akademické obce, od aktivní rodičovské veřejnosti, od mimořádně inspirujících jednotlivců – osobností mnohdy mimo oblast pedagogiky – a od generace, která po roce 1968 „opustila“ oficiální pedagogický diskurz. Přestože síly a možnosti všech aktérů byly nutně omezené a limitované ekonomickými, politickými, evropsko-integračními mantinely, dokázali akteři dát příběhu české školy ne jeden význam, který stojí za naši pozornost.

Následující číslo *Pedagogiky* na vybraných příkladech skládá tento zajímavý příběh. Chceme monotematickým číslem poděkovat všem, kteří tehdy i dnes poukazují na skutečnost, že změna školy začíná u každého učitele, v každé třídě, v konkrétní vyučovací situaci a že důležité vzdělávací strategie a koncepce získávají svůj pedagogický a společenský význam právě a jen tehdy, pokud jsou naplňovány úsilím a pedagogickým setkáváním. Předkládané číslo ukazuje, že 90. léta byla obdobím mimořádného pedagogického úsilí, vzestupů i pádů, snah i deziluzí, byla příběhem, který stojí za to číst a znát, nezapomenout na něj, mluvit o něm, interpretovat jej a stavět na něm dál.

Jaké části mozaiky české školy po roce 1989 může čtenář v tomto čísle promýšlet? První text Vladimíry Spilkové jej zavede do prostoru a kultury instituce usilující o vnitřní reformu školy – organizace NEMES. Nezávislá mezioborová iniciativa usilovala nejen o vymanění se z tradic socialistického školství, ale zejména o „nový směr“ školy po roce 1989. Text jednak rekonstruuje vývoj, program a uskupení aktérů (akademici, učitelé, pedagogové, psychologové, sociologové, politologové, lékaři a další) a zároveň zobecňuje význam reformy zdola pro definování programu školské transformace 90. let. V tomto ohledu jej doplňuje druhý text Dany Kasperové, Tomáše Kaspera a Petry Rakoušové, který sleduje podrobně linii konstruování pedagogické mentality ve sdružení PAU (Přátelé angažovaného učení), které bylo ještě více než NEMES propojeno s učitelskou veřejností nakloněnou reformě a svými aktivitami, diskusemi předznamenalo spolu s NEMES program české kurikulární reformy realizovaný po přijetí Národního vzdělávacího programu Bílá kniha.

Bílá kniha určila směřování českého vzdělávání v evropských podmínkách více než zásadním způsobem a poskytla odborný i školsko-politický rámec, který podpořil i limitoval proměnu české školy. Čtyři publikované studie přinášejí „malou ochutnávku“ vybraných sfér této proměny. Text Ivony Dömischové sleduje příběh projektové metody, která byla jedním z profilujících témat klíčových osobností PAU (zejména Markéta Dvořáková z akademické sféry, Jitka Kašová ze školské praxe). Analyzováno je definování a krysta-

lizování této metody a jejího významu, postavení ve vzdělávání zejména na primárním a nižším sekundárním stupni. Proměna české školy byla psána i pod nadpisem „zdravé školy“, a to nejen v programu NEMES a PAU a v školsko-politických koncepčních dokumentech. O zdravé škole a zdravé výchově se diskutovalo v souvislosti se stránkou tělesnou, sociální, kognitivní, emocionální. To ukazuje text Ivo Jiráska na příkladu konceptu zážitkového učení jako modelu respektujícího učitele, žáka a širší sociální okolí, v němž jsou „operacionalizovány“ záměry jednotlivých aktérů. Ještě úžeji se na dané téma zaměřuje text Miroslavy Kovaříkové, který otázku bezpečí ve škole zasazuje do roviny výchovy ke zdraví jako vyučovacího předmětu, průřezového tématu a směru kurikulární politiky. V neposlední řadě nás text Milana Hese přivádí od zdravého a respektujícího prostředí školy vůči jednotlivci k rovině společenské. Jeho text sleduje výchovu k občanství jako téma školsko-politické i kurikulární, jako téma didaktické a mezioborové. Právě toto téma bylo rovněž zásadní z hlediska reformní diskuse vedené v PAU a NEMES (např. Projekt Občan s aktivní účastí Jitky Kašové, Zdeňka Heluse, Pavly Polechové a dalších zástupců PAU). Poslední recenzovaná studie je text Šárky Klímové, která se z širšího pohledu vrací k obecnějším konceptům reformy školy a věnuje se důležitému diskusnímu tématu 90. let – alternativnímu školství. Text sleduje nejen vývoj pojmu, ale i proměny smyslu, který byl alternativním školám připisován právě i s otázkou transformace české společnosti.

Časopisecké monočíslo osloví čtenáře ještě dvěma texty. První přináší zkrácené rozhovory s významnými aktéry reformy školy 90. let sdružených v analyzované instituci PAU. „Ke slovu“ se dostávají předsedkyně a předseda PAU (Stanislav Červenka, Jitka Kašová), ale i členové PAU a významné osobnosti reformy 90. let – šéfredaktorka časopisu Jana Hrubá, zástupce akademické obce Vladimíra Spilková. Doufáme, že tento formát a příspěvek z „oral history“ není poslední v časopise *Pedagogika* ani na stránkách pedagogického tisku. Bylo by potěšující, pokud by mohla vzniknout „živá paměť“ aktérů školské reformy 90. let 20. století, aby příběh nebyl zapomenut a mohl oslovit i mladší generace, které v této době nebyly součástí diskusí, workshopů, jednání o směru transformace. Druhý text přináší mimořádné poděkování profesorky Elišky Walterové, jež jménem celé akademické obce oceňuje celoživotní dílo profesorky Vladimíry Spilkové. Vyzdvihuje její soustavné úsilí o transformaci českého školství směrem k humanisticky orientované, společensky otevřené a aktivní škole. Patří jí za to – i za spolugarantování tohoto monočísla – velké poděkování.